

TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK REFORMUNUN NEDENLERİNE VE YAPILIŞ BIÇİMİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME ¹

An Evaluation On Social Security Reform's Reasons And Way Of Enforcement In Turkey

Öğr. Gör. Dr. Cihan Serhat KART

Ankara Üniversitesi, Ayaş Meslek Yüksek Okulu, Sosyal Güvenlik Programı, Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0003-1941-349X

Cite As: Kart, C.S. (2021). "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Reformunun Nedenlerine Ve Yapılış Biçimine İlişkin Bir Değerlendirme", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(42): 473-481.

ÖZET

Sosyal güvenlik reformu Türkiye'de 1990'lı yılların ortasından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Reform için farklı nedenler ortaya konmuştur. Bu nedenlerin bir kısmı parametrik değişkenlere ilişkinken bir kısmı paradigma değişimine ilişkindir. Özellikle daha önce sıklıkla başvurulan erken emeklilik uygulamaları, idari işleyişe ilişkin problemler reform için temel nedenler olarak sayılmıştır. Bununla birlikte reform konusunda Türkiye'nin 1980'den sonra gösterdiği uluslar arası ekonomiye entegrasyon yolundaki sistemli değişiminin de etkisi olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de sosyal güvenlik reformlarının nedenleri ve yapılış yöntemlerine ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Özellikle bir politika yapım aracı olarak sosyal diyalogun ne oranda kullanıldığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal güvenlik, reform, Türkiye, Sosyal diyalog

ABSTRACT

Social security reform agenda began to arrive in Turkey in the mid-1990s. Different reasons arose for the reform. Some of these reasons are related to parametric variables, some of them are related to paradigm change. In particular, early retirement practices, which were frequently used before, and problems with administrative functioning were cited as the main reasons for the reform. However, a systematic change in the way of reforms for Turkey's integration into the international economy since then has been in effect since 1980. In this study, it is given to the debate on the causes and methods of construction of the social security reform in Turkey. In particular, the extent to which social dialogue is used as a policy making tool has been evaluated.

Key Words: Social security, reform, Turkey, Social dialogue

1. GİRİŞ

Sosyal güvenlik uygulamaları, gelişmiş ekonomilerde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bir yandan savaşın getirdiği toplumsal yıkımların telafi edilmesi bir yandan da Keynesyen anlamda efektif talep yaratılması için özelde sosyal güvenlik genelde sosyal politika etkin bir biçimde kullanılmıştır. 1970'lerin başına kadar süren ve "altın çağ" olarak adlandırılan dönem, emek başta olmak üzere artan girdi maliyetleri ve Güney yarımküreden gelen rekabet baskısı sonucu sürdürülemez hale gelmiştir. Bundan dolayı da Avrupa ülkelerinde sosyal güvenlik reformu gündeme gelmiştir. Yıllar süren reform çabalarının amaçlarına tam olarak ulaştıklarını söylemek zordur.

Gelişmiş ülkelerden çok sonra sanayileşebilen Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi, öncelikle memurlar için kurulan sandıklar üzerinden hayata geçirilmiştir. Daha sonra ise işçiler ve bağımsız çalışanlar için sosyal güvenlik kurumları oluşturulmuştur. 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin gösterdiği uluslararasılaşma çabalarına kadar sosyal güvenlik, popülist politikacıların oy almak için kullandıkları bir mekanizma olmanın ötesinde bir işleve sahip olmamıştır. Fakat Türkiye'nin hem sermaye hem üretim anlamında dünya ekonomisine entegre olmasıyla beraber, sosyal güvenlik uluslar arası rekabeti zayıflatan bir unsur olarak görülmeye başlamıştır. Bunun yanında hükümet bütçesi üzerindeki olumsuz etkileri de şiddetlenince reform gündeme gelmiştir.

Türkiye'de sosyal güvenlik reformları, AB örneğinde de olduğu gibi hem parametrik hem paradigmatic değişimleri içerir. Emeklilik yaşının yükseltilmesi, prim gün sayısının artırılması gibi parametrik nitelikte reformların yanında; bireysel emekliliğin yaygınlaştırılması gibi paradigma değişimi niteliğindeki değişimler de hayata geçirilmiştir.

¹ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı'nda Prof.Dr. İlkey SAVCI danışmanlığında hazırlanmış ve 2019 yılında kabul edilen " AB ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK REFORMU SÜRECİNDE SOSYAL DİYALOG" başlıklı tezden üretilmiştir.

Türkiye’de sosyal güvenlik reformuna duyulan gereksinimi ortaya çıkaran pek çok etkenden söz edilebilir. Gökbayrak (2010) ve Kapar (2004) bunları şu şekilde özetlemektedirler:

1. Reform öncesi sosyal güvenlik sisteminin tüm toplumu kapsamaması,
2. Devletin sosyal güvenlik sistemine katkısının yetersizliği,
3. 1970 ve 1980’li yıllarda yapılan değişikliklerle getirilen erken emeklilik, uygulamaları ile birlikte aktif-pasif sigortalı dengesinin bozulması,
4. Kayıtdışılık,
5. Norm ve standart birliğinin olmaması,
6. Devlet ağırlıklı yönetim ve politik müdahaleler.

Bir sonraki bölümde bu etkenlere kısaca değinilmektedir.

2. EKONOMİK NEDENLER

Türkiye’de sosyal güvenlik reformunun ekonomik nedenleri olarak, devletin sosyal güvenlik sistemine katkısının yetersizliği, erken emeklilik uygulamalarına bağlı olarak bozulan aktif-pasif dengesi, kayıtdışılık sayılabilir. Bu noktada özellikle erken emeklilik uygulaması ve kayıtdışılığın ciddi anlamda sosyal güvenlik sistemi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu ve sistemi sürdürülemez hale doğru sürüklediği göz önüne alınmalıdır. Aşağıda da değinildiği gibi kamunun sosyal güvenliğin finansmanı için yaptığı katkı gün geçtikçe artmaktadır. Öte yandan “devletin sosyal güvenlik sistemine katkısının yetersiz olduğu” argümanının aşağıda da görüleceği üzere daha çok reform konusunda kamuoyu yaratmak ve toplumsal destek almak amacıyla ifade edildiği değerlendirilebilir.

2.1. Devletin Sosyal Güvenlik Sistemine Katkısının Yetersizliği

Modern sosyal güvenlik sistemleri, devletlerin öncülüğünde kurulmuş ve devletlerin önemli katkıları ile ayakta kalmaya devam eden yapılardır. OECD ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye’de devletin sosyal koruma harcamalarının ve sosyal güvenlik sistemine katkılarının gerek reform öncesinde gerekse reform sonrasında görece düşük olduğunu söylemek mümkündür (www.oecd.org). Türkiye’de devletin sosyal koruma harcamalarının GSYH’ye oranının OECD ortalamasının yarısı civarında olduğunu görebiliriz. Reformdan sonra, ekonomik krizinin etkisinin yoğun olarak hissedildiği 2009 yılı dışında bu oranda gözle görülür bir artış olmamıştır. Devletin sosyal güvenlik harcamalarının GSYH’ye oranına göre, emeklilik için yapılan harcamalarda Türkiye OECD toplamına yaklaştığını fakat işsizlik ve aile yardımlarında OECD’nin çok altındadır. Özetle reform öncesi dönemle kıyaslandığında Türkiye’de devletin sosyal güvenlik sistemine katkısında gözle görülür bir artış olmaması düşündürücüdür.

2.2. Erken Emeklilik Uygulamalarının Olumsuz Etkileri ve Bozulan Aktif-Pasif Oranı

Erken emeklilik uygulamasının sosyal güvenlik sistemine iki temel olumsuz etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, genç yaşta emekli olanların getirdiği aylıklara bağlı olarak ortaya çıkan mali yüküdür. İkincisi ise resmi olarak emekli olan çalışanların kayıtdışısına çıkarak çalışmaya devam etmesi ile birlikte ortaya çıkan prim kaybına bağlı mali yüküdür. Tahmin edilebileceği gibi her ikisi de sosyal güvenlik sisteminin finansal dengesini bozmaktadır. Öte yandan erken emeklilik aktif-pasif sigortalı oranını bozarak, yukarıdaki iki olumsuzluk söz konusu olmasa dahi finansal olarak sistemi dengesiz ve sürdürülemez hale getirmektedir. Örneğin erken emeklilikten yararlananlar genç yaşta emekli oldukları için Türkiye, en uzun süre emeklilik maaşı ödenen ülkeler arasında yer almaktadır (Gökbunar ve Koç,2009:30)².

2008 Reformu sonrası Emekli Sandığı için aktif-pasif oranı görece düşük artışlar gösterse de halen 1,5 değerinin altındadır. Üstelik 1999 yılında getirilen yaş sınırı düzenlemesine rağmen de bu değer 2000-2010 yılları arasında artmak yerine düşmeye devam etmiştir. SSK için aktif-pasif oranının 2008 reformu öncesine nazaran reformla birlikte yükselmişse de halen 2 değerinin altında kalmış; 2005 yılından itibaren de artış eğilimi başlamıştır. BAĞ-KUR’un aktif-pasif oranının ise 1995 yılından itibaren düştüğü ve reformdan sonra da bu oranın 0,75 düzeylerine gerilediği belirlenmiştir. Özetle, üç kurum birlikte değerlendirildiğinde, 1995 yılı için toplam aktif-toplam pasif oranının 1,88 olmuş, 2008 yılında ise oran 1,48’e düşmüş ve 2013 yılı itibarıyla ancak 1,61 değerine ulaşabilmiştir (www.dpt.gov.tr adresindeki verilerden derlenmiştir). Bu süreçte erken emeklilik uygulamasının mali etkileri ve hizmet borçlanması gibi uygulamaların da etkisi söz konusu

² Gelişmiş ülkelere nazaran Türkiye’de aktif-pasif oranının düşük olduğuna dair bakınız Acar ve Kitapçı, 2008:80.

olmuştur³. Bundan ötürü emeklilik yaşının yükseltilmesi gibi reformların yapılması ihtiyacı acil hale gelmiştir.

2.2.1. Kayıtdışılık

Bu kavram, bir iş vergiye tabi olmasına rağmen vergi ödenmeme halini ya da verginin gerçek matrah üzerinden hesaplanmamasını ifade eder. Bununla birlikte bazen yasal olmayan fakat gelir getiren iktisadi faaliyetleri bazen de yasaklanmamış olan faaliyetlerin herhangi bir resmi kurum nezdinde kayıtlı olmadan yapılması anlamında kullanılmaktadır (daha fazla bilgi için bakınız Akalın ve Kesikoğlu,2007; Williams ve Windebank,2004:2). Esasen sosyal güvenlik sistemi şemsiyesi altında korunmadan çalışma anlamı taşıyan kayıtdışılık, sadece gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de karşı karşıya kaldığı bir olgudur. Ayrıca sisteme kayıtlı olanların bile sosyal haklarını savunacak güce sahip olmadığı bir yapı içerisinde kayıtdışı çalışanların mağduriyeti çok daha şiddetli olacaktır (Hussmanns,2004:7). Gallin (2001:535), kayıtdışılığın temel hedeflerinin, işgücü maliyetlerini düşürmek ve gelir, yardımlar ve çalışma koşullarına ilişkin sorumluluğu bireylere yüklemek olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'de de durum farklı değildir: aile, cemaat gibi toplumsal kurumlar görece güçlüdür ancak yine de bu yükten bireyler kendilerini kurtaramamaktadırlar (Yentürk,2008:9). Dolayısıyla zannedildiğinin aksine sistemin öngördüğü yüklerden kurtulmak için kayıtdışılığa sığınma eğilimi, paradigma değişiminin yansımasından başka bir şey değildir. Sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşüm çabaları hem Türkiye hem de diğer ülkeler için bu perspektiften de düşünülmelidir. Türkiye'de herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan kayıtdışı istihdam edilenlerin toplam çalışanlara oranı 1988-2012 arasında %50 ve üstünde seyretmişken nihayet 2012 yılında sadece %40'ın altına düşürülebilmektedir (www.tuik.gov.tr). 2008 sosyal güvenlik reformu sonrası kayıt dışı istihdam oranında gözle görülür bir değişiklik olmaması, ekonomik kriz sonrası dönemlerde kayıtdışı istihdamın daha da arttığına işaret etmektedir⁴. Böylelikle reformun beklenen sonuçlara ulaşmadığını göstermiştir.

3. DEMOGRAFİK NEDENLER

Demografik nedenler başlığı altında reform öncesi sosyal güvenlik sisteminin tüm toplumu kapsamaması hususu değerlendirilmiştir.

Türkiye'de önce belli devlet memurlarına ya da maden işçileri örneğinde olduğu gibi belli meslek gruplarına yönelik sandık ve benzeri yapılar gibi nüfusun küçük bir kısmını kapsayan sosyal güvenlik sistemi daha sonraları, Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve BAĞ-KUR'un kurulmasıyla daha geniş kitleleri kapsayacak hale gelmiştir. 1950 yılında %4 civarında olan sosyal güvenlik kapsamındaki nüfusa oranı, 1990 yılında %54,4'e yükselmiştir. Bununla birlikte, 2000 yılında bu oran %67,6 iken reformun hayata geçirildiği 2008 yılında %79,3 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr).

Başka bir ifade ile nüfusun %20'lik bir kısmı reform öncesi kapsam dışında kalmış durumdadır. Fakat reformun yapıldığı 2008 yılından sonra da kapsama oranında gözle görülür bir gelişme olmamıştır. 2008 yılında %79,30 olan oran, 2013 yılında %81 olmuştur. Kapsamın genişletilmesi noktasında göz önüne alınması gereken bir nokta da, nicel bir genişleme kadar nitel bir genişlemenin de önemli olduğudur. Eğer, niteliksel ve kaynak anlamında bir genişleme sağlanamazsa koruma düzeyi gerileyecektir (Kapar,2004:12). Niteliksel bir genişlemenin olabilmesi ise, bir yandan ekonomik büyümenin sürekliliğine bir yandan da kentlerdeki ücretli formel istihdamın yaygınlaşmasına bağlıdır (Ginneken,2003:283).

Bunun yanında pasif işgücü piyasası politikalarının hayata geçirilmesi giderek zorlaştığı için aktif politikalara doğru bir paradigma değişikliği de gerekli hale gelmiştir. Öte yandan bağımlılık oranının sürdürülemez hale gelmiş olması da reformu zorunlu hale getiren bir etken olarak belirlemiştir. Avrupa ülkelerinde bu tür kaçınılmaz reformları hayata geçirmek için başvurulan yollardan birisi sosyal diyalog olmasına rağmen Türkiye'de bu tür bir arayış vücut bulamamıştır.

4. MEVZUATSAL NEDENLER

Mevzuatsal nedenler olarak, norm ve standart birliğinin olmaması, devlet ağırlıklı yönetim ve politik müdahaleler ortaya çıkmış olması vurgu yapılan temel etmenler olarak belirlemiştir. Bu politik müdahalelerin bertaraf edilebilmesinin yollarından birisi sosyal diyalog olmasına rağmen, Türkiye'de bu tür bir yol izlenilmemiştir.

³ Aktif-pasif oranının gelişmiş ülkelerde 4 civarında ve hatta bazen 7 düzeyinde olduğu göz önüne alınırsa (Acar ve Kitapçı,2008:80), Türkiye'de bu değerin düşük olduğu ve hatta risk sınırı kabul edilen 2 değerinin (Acar ve Kitapçı,2008:80) bile altında olduğu görülebilir.

⁴ Türkiye'de kayıtdışılığın istatistiksel gelişimi için bakınız www.tuik.gov.tr ve Alper, 2011: 32-33.

4.1. Norm ve Standart Birliğinin Olmaması

Türkiye'de sosyal güvenlik uygulamaları hatırlanacağı gibi reform öncesine dönemde üç farklı kuruluş (Emekli sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve BAĞ-KUR) tarafından yürütülmüştür. Bu kurumlardan Emekli Sandığının Maliye Bakanlığı'na, diğer iki kurumun Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı olması sosyal güvenlik sürecindeki adalet algısını kısmen zedelemekteydi (Gümüş,2010:17). Sosyal güvenlik adaleti, kuşaklar arası adalet ve aynı kuşak içinde adalet düşüncesine dayanmaktadır. Mevcut sosyal güvenlik sistemi kuşaklar arası adaleti bozucu nitelikte değerlendirilmektedir ve aynı zamanda norm ve standart birliğini sağlayamadığı için sosyal güvenlik adaletini bozucu bir karaktere sahiptir (Acartürk ve Bayri, 2006:8). 5510 sayılı kanun, bu üç kurumu bir çatı altında toplamış olmakla beraber, farklı sigorta grupları için ve bazı aylık ve tazminat ve yardımlar hakkında istisnalar getirerek norm ve standart birliğinin tam olarak oluşturulmasını engellemiştir.

4.2. Devlet Ağırlıklı Yönetim ve Politik Müdahaleler

Ülkemizde devlether zamansosyal güvenlik sisteminin temel aktörü olmuştur. Bu gerçeklik, sosyal güvenlik sisteminin politikleşmesinde rol oynamıştır. İktidarlar, devlete biçilen bu rolü değiştirmek istemedikleri gibi kendi çıkarları ekseninde pekiştirmeye çalışmışlar ve siyasi çıkarları çerçevesinde sisteme finansal yükler getirecek düzenlemelere gitmekten çekinmemişlerdir. Bu düzenlemelerin başında daha önce de bahsedildiği gibi erken emeklilik uygulaması, toplanan fonların yanlış yönetilmesi ya da amaç dışı kullanılması gelmektedir. Akçoraoğlu ve Yurdakul (2004:17-22) yaptıkları istatistiki analizde, Türkiye'de hükümetlerin uyguladıkları popülist politikaların sonucunda seçim dönemlerinde bütçe açıklarının arttığını ve gelişmekte olan ülkelerde, siyasal iktidarların miyopik (uzağı göremeyen) seçmenleri manipüle etmek amacıyla bu tür harcama politikaları izleyebileceklerini ortaya koymuşlardır. Türkiye gibi çevre ülkelerde örgütlü toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmada kullanılabilir bir araç olan popülizm, ekonominin ve siyasetin patronaj ilişkisi odağında belirginleşmesini sağlayan bir olgudur (Öztürk,2007:3)5.

Ayrıca 4447 sayılı kanunun, işsizlik sigortası fonu için mali kaynak sağlamayı ve kaynakları değerlendirmeyi bıraktığı yönetim kurulu biri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığını, biri de Hazine Müsteşarlığını temsil eden dört kişiden oluşmaktadır. Diğer iki üye en çok üyesi olan işçi ve işveren sendikası konfederasyonlarının seçtiği üyelerdir. Ayrıca, fon bütçe kapsamı dışında tutulmuş ve fonun gelirlerinden hiçbir şekilde kesinti yapılamayacağı ve genel bütçeye gelir kaydedilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Görüldüğü gibi fonun yönetimi bir tür sosyal diyalog uygulaması barındırmaktadır. Ancak fon kaynaklarının muhtelif kamu projelerini desteklemek için kullanılması tartışmalara yol açmış ve eleştiriler gazetelere de yansımıştır⁶.

5. TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK REFORMUNUN YAPILIŞ BİÇİMİ

Türkiye'de reform sürecinin temellerini 1980 sonrası liberalleşme eğiliminin belirginleştiği dönemde aramak bütün süreci anlamamız açısından sağlıklı bir bakış açısı getirecektir. Türkiye'de önceki dönemde olduğu gibi 1980 sonrası da bir çok yasal değişiklik hükümetler eliyle, sosyal diyalog benzeri politika yapım süreçleri kullanılmadan hayata geçirilmiştir. Bu noktada Türkiye, reformu gerekli hale getiren faktörler açısından AB ülkeleri ile benzeşmekle beraber, reformların hayata geçirilmesi noktasından bu ülkelerden farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın nedenleri üzerine derin bir değerlendirme yapılması bu makalenin doğrudan ilgi alanı dâhilinde değildir. Bununla beraber bu makalenin üretildiği tez çalışmasında bu nedenlere ilişkin detaylı bir analiz yapılmıştır. Temel nedenler olarak iki husus öne çıkmıştır. Bunlar Türkiye'de paternalizmi destekleyen kültürel faktörler ve Türkiye'de sanayileşmenin geç başlamış olması hasebiyle devletin istihdam ve gelir sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmesi olarak ifade edilebilir.

Bahsi geçen liberalleşme dalgası 1983 yılında iktidara gelen Özal Hükümeti tarafından devam ettirilmiş ve 1990'lı yıllarda siyasi arenada da iktidarların hareket alanlarının temel belirleyicisi olmuştur (Daha fazla bilgi için bakınız Eştürk,2006:64-88). 12 Eylül askeri darbesinden sonra 1983 yılında yapılan seçimle iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) hükümet programında, "*Hükümetimiz milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümettir*" (www.tbmm.gov.tr) ifadesi ile aslında liberal dönüşüme hız verileceğinin ilk sinyali belirgin şekilde verilmiştir. İktisadi alanda devletin rolünün minimuma indirileceği vurgulanarak liberalizmin bunun anahtarı olacağı bu program, ekonomik olanın, sosyal olandan önce geldiğini ilan etmiştir. Program ayrıca "workfare (çalışma refahı)

⁵ Benzer görüşler için bakınız Özkan ve Tarı, 2010:236.

⁶ Bu konudaki bilgiler için bakınız 20 Ağustos 2001 tarihli milliyet gazetesi, 19 Kasım 2001 tarihli Hürriyet gazetesi, 4 Kasım 2004 tarihli Hürriyet gazetesi, Yüceol, 2009:83, Arıcı, 2015:193.

odaklıdır: “Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikamız çalışmamayı teşvik edici değil, muhtaçların korunmalarına, gelişmelerine, yararlı hale gelmelerine yönelik olacaktır” (www.tbmm.gov.tr hükümet programları). Açıkçası, bu ifade, liberalleşme sürecinin başından itibaren sosyal güvenlik reformunun planlandığı ve bunun “çalışma” temelli olacağına bir kanıttır. Programda, sosyal güvenlik kuruluşları arasındaki farklılıkların giderileceği ve alınan primler ile yapılan yardımlar arasındaki farklılıkların, nimet-külfet dengesi dikkate alınarak giderileceği ve alınan primler ile yapılan yardımlar arasında uyum sağlanacağı da vurgulanmıştır. Bu iki unsurun da 1999 ve 2008 reformları ile hayata geçtiği göz önüne alınırsa yine reformun çok eski bir proje ve liberalleşme sürecinin göz ardı edilemez bir parçası olduğu ortaya çıkmaktadır. 45. hükümetten sonra gelen ve 1987 yılında yine Turgut Özal tarafından kurulan 46. hükümetin programında yine workfare kavramına gönderme yapılmıştır. Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, Yıldırım Akbulut tarafından kurulan 47. hükümetin programında, bütün nüfusun sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınması önemli bir hedef olarak belirtilmiştir. Gerçekten iktidar partisinin istikrarlı ve ısrarcı duruşunu temsil eden bu ifadelerin popülist argümanlara dayalı bir reform özlemini temsil ettiği de düşünülebilir. ANAP hükümetlerinden sonra iktidara gelen DYP-SHP koalisyon hükümeti ise programında, sosyal güvenlik sistemi için yeniden erken emeklilik (kadınlarda 20, erkeklerde 25 yıl çalışma ile) öngörmüştür. Bu, kanımızca reform hedeflerinden sapmadır. Başbakan Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanı olmasının ardından kurulan Tansu Çiller Başbakanlığındaki 50. hükümetin programında, sosyal güvenlik açıkları ve KİT zararlarının giderek arttığı ve bu yüzden özelleştirmenin bir zorunluluk olduğu, bu süreçte sosyal dayanışmanın gereklerinin gözetileceği belirtilmiştir. İstihdam problemlerinin çözümü, erken emeklilik, işsizlik sigortası, tazminat ödemeleri ve yeniden işe yerleştirme gibi tedbirler üzerinde işçi, işveren ve sendikal kuruluşlar arasında mutabakat sağlanarak çözüm geliştirileceği vurgulanmıştır. Bu dönemde olduğu gibi, 1999 ve 2008 reformlarının yapılması sürecinde de mevcut hükümetler, sosyal diyalog vurgusu yapmış olmalarına karşın, meclis tutanakları, faaliyet raporları incelendiğinde sosyal diyalogun şeklen gerçekleştirilmesine karşın, uygulamada ne yazık ki paternalist yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir⁷.

Bu açıklamalar, sosyal güvenlikteki dönüşümün ilk ciddi sinyalleri olarak kabul edilebilir. Yine Tansu Çiller Başbakanlığında kurulan 51. hükümetin programında norm ve standart birliğine yönelik çalışmalardan da bahsedilmiştir. Mesut Yılmaz Başbakanlığında kurulan 53. Hükümetin programında, “sosyal güvenlik kurumlarının mali darboğaz içinde oldukları, bu yüzden de karşılığı ödenmemiş sigorta hizmeti verilmesinden kaçınılacağı, özel sigortacılığın destekleneceği” ve sağlık kuruluşlarının sosyal güvenlik sisteminden ayrı olarak düzenleneceği belirtilmiştir. 53. Hükümetten sonra görece daha muhafazakâr bir çizgide yer alan, Necmettin Erbakan başbakanlığında kurulan 54. Hükümet’in programında da yine benzer ifadeler yer verilmesinin yanı sıra, ilk defa Emekli Sandığı, SSK ve BAĞ-KUR’un bir çatı altında toplanacağı ifade edilmiştir.

54. hükümetten sonra sırasıyla Mesut Yılmaz başbakanlığında 55. Hükümet ve Bülent Ecevit başbakanlığında 56. Hükümet kurulmuş, daha sonra yapılan seçimlerde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti 57. hükümet olarak kurulmuştur. 1999 yılında yapılan Türkiye’nin ilk ciddi sosyal güvenlik reformunu hayata geçiren bu hükümetin programında, sosyal güvenlik sisteminin açıklarının kapatılacağı ve emeklilik yaşı ile en az çalışma süresinin, “ülke ekonomisinin taşıyabileceği gerçekçi düzeylere yükseltileceği” ifade edilmiştir. 28 Mayıs 1999’da kurulan bu hükümet, aynı yılın temmuz ayında, iktidara geldikten kısa bir süre sonra da reform yasa tasarısını olgunlaştırmış ve DSP’nin 1999 seçimleri için hazırladığı seçim bildirgesinde, “sosyal güvenlik sisteminin içine düşürüldüğü durum sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. Açıkların büyümesi, bütçelerin yatırım ve hizmet götürme boyutunu çok daraltmıştır... Bu nedenle prim gün sayısını ve emeklilik yaşını da yeniden belirleyecek ve işsizlik sigortasını da içerecek kapsamlı bir sosyal güvenlik yapılması gerekmektedir” denilerek reform seçmenlere vaat olarak sunulmuştur. Bu bildirgenin ilerleyen sayfalarında “seçimden önceki Ecevit Hükümeti döneminde, Ekonomik ve Sosyal Konseye işlerlik kazandırıldığı ve bu konseyin 8 Şubat 1999 günü yapılan toplantısında birçok konuda uzlaşma sağlandığı ve çözüm yollarına ilişkin bir ortak bildiri yayınlandığı” vurgulanarak, sosyal diyaloga da bir gönderme yapılmıştır. İşçi dostu olarak bilinen Ecevit’in sosyal diyalog mekanizmasını devre dışı bırakmak suretiyle reformu hayata geçirmiş olması, sosyal diyalogun işletilmediğinin güçlü bir kanıtı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Görüldüğü üzere, iktidara gelen her siyasi parti, seçim öncesinde sosyal güvenlik reformu vaat etmiştir.

⁷ AB’nın formal ve enformel etkileri ve Batılı ülkelerde sosyal diyalogun kullanılmasının olumlu etkileri de göz önüne alınarak “diyalog varmış gibi yapılmasına” karşın, diyalog adına hayata geçirilen unsurlar, Avrupa’dakine benzer kurul ve kurumların kurulması ve göstermelik toplantılar yapılması ile sınırlı kalmıştır. 1980’den günümüze kadar sosyal diyalog adına ortaya çıkan temel unsurlar: Ekonomik ve Sosyal Konsey’in Kurulması, 4857 sayılı İş Kanunu’nun hazırlık aşaması, 5489 sayılı Kanun’un hazırlık aşaması, 5510 Sayılı Kanun’un hazırlık aşaması ve Emek Platformu girişimi olarak sayılabilir. Bu süreçlerin hepsinde göstermelik bir diyalog var olmuştur.

Ancak vaatlerin aksine, 4447 sayılı yasanın kanunlaşması sürecinde sosyal diyalog mekanizmasının işletildiğinden söz etmek iyimserlik olacaktır. Muhalefet milletvekilleri yasanın meclise getirilmesinde IMF başta olmak üzere uluslararası kuruluşların etkisini sorgulamışlar ve yasanın ülke gerçekleri ile örtüşmediğini ve yasa teklifinin toplumsal mutabakatı da yansıtmadığını savunmuşlardır⁸.

Sol bir partini başkanı olan Başbakan Ecevit'in dipnottaki sözleri, aslında devletin, toplumu oluşturan farklı sınıfların ve/veya kesimlerin dışında ve yeri geldiğinde onların karşısında konumlanabilecek bir yapı olduğunu böylece bir kez daha ilan etmiş olmaktadır. Görüldüğü gibi, bütün hükümetler, farklı ölçülerde olsa da devletin gücünü ele geçirmeye hakları olduklarını düşünmüşlerdir (Buğra, 2013:223). Devletin çıkar temsilinin ve rant dağıtımının odağı olmaktansa aşkın bir otorite olarak tanımlanmasında, burjuvazinin zayıflığından ötürü devletin istihdam eden bir kurum olması da etkilidir. Devlet, iş yaratan, topluma kaynak aktaran ve hak veren bir otorite olarak kendini topluma kabul ettirmiş durumdadır. O nedenle sosyal diyalog mekanizmasının devletin gölgesinde kalması ve IMF gibi örgütlerin müdahalelerinin sosyal diyalogdan daha baskın ve etkili olması şaşırtıcı değildir. Zira ön koşul olarak devletin üstünlüğünün kabul edildiği bir düzlemde sosyal diyalogun istenen başarıya ulaşması mümkün değildir. Bu gelişmeler sürerken, işçi hareketi adına önemli bir gelişme, kanımızca emek platformunun kurulmasıdır.

Emek platformu, farklı ideolojiler etrafında örgütlenmiş işçi temsilcisi kuruluşları ilk defa bir araya getirmiştir. 29 Aralık 1998 günü TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK ortak bir bildiri yayımlayarak IMF politikalarının terk edilmesi, özelleştirmenin ivedilikle durdurulması ve işsizlik sigortasının hayata geçirilmesi yönündeki taleplerini bildirmişlerdir. Hükümetin 4447 sayılı yasa ile hayata geçirdiği işsizlik sigortası uygulamasının emek hareketinin de talebi olduğu ve IMF gibi uluslararası örgütlerin ekonomiye müdahalelerinin rahatsızlık uyandırdığının ilanı, ekonomideki liberalleşmeden işçi hareketinin rahatsız olduğunun da bir işareti olmuştur. Üç konfederasyonun, 27 Ocak 1999 günü yayınladıkları ortak bildiri de yine IMF eleştirilmiş ve sosyal güvenlik kurumlarının yapısının, uygulanacak politikaların sosyal tarafların mutabakatıyla hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Koç,2001:4).

Ancak bu sosyal diyalog arayışı 4447 sayılı kanunun yasalaşması sürecinde kullanılmamıştır. 7 Temmuz 1999 günü emek platformunu oluşturan örgütlerin, TİSK, TOBB, TZOB ve TESK ile mutabakata vardıkları ve varamadıkları hususları, ayrı ayrı dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan'a sunmasına karşın Bakanlar Kurulu, sivil toplum kuruluşlarının görüşlerini dikkate almaksızın bir tasarı taslağını kabul etmiş ve TBMM'ye göndermiştir (Koç, 2001:4). Bu durum sosyal diyalogun, paternalist bir tavır ile akamete uğratıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuçta yasa meclisten geçmiş; işçi hareketinin bir tehdit aracı olarak kullandığı "genel grev" gibi unsurları hayat geçirilemeyeceği inancı da sosyal diyalog arayışının önünü kesmiştir. Dönemin başbakanı Ecevit'in, "yaş konusunda bir ilerleme olmazsa genel grev olacağını tahmin etmiyorum" demesi (Hürriyet gazetesi, 25.7.1999) kritiktir. TÜRK-İŞ Başkanı Bayram Meral'ın "biz de sizin gibi düşünüyoruz ama işçilerden gelen baskıyı göğüslemekte zorlanıyoruz" sözlerine karşılık "o baskıyı biz göğüsleriz" şeklindeki cevabı da durumu tüm açıklığıyla ortaya koymuştur (Durmaz,2000). Devlet otoritesinin baskıyı göğüsleyecek bir konumda tanımlanması da aslında paternalist bir duruşun göstergesidir. Bir babanın aile içinde çocuklarından gelen direnci göğüslemesi gibi, hükümet de işçilerden gelen baskıyı göğüslemektedir.

O halde Türk işçi hareketinin belirgin bir baskı gücünün olmadığı artık aşikârdır ki sosyal diyalogun kullanılmamasının da ardındaki temel sebep budur. Emek platformu gibi bir yapılanmanın istenilen sonuca ulaşamaması sendikal harekete güvenin daha da zedelenmesine neden olmuştur⁹.

4447 sayılı yasanın mecliste kabulünden sonraki süreçte Türkiye'de sosyal güvenlik sistemindeki değişim bir süre kanun hükmünde kararname üzerinden yürütülmüş fakat daha sonra 5510 sayılı yasa ile ikinci ve daha kapsamlı bir reform hayata geçirilmiştir (Gökbayrak, 2010:148). 5510 sayılı yasanın kanunlaşması ise uzun bir zamana yayılmış ve veto hakkını kullanan dönemin cumhurbaşkanının, ana muhalefet partisinin ve sivil toplum örgütlerinin dâhil olduğu karmaşık bir sürece dönüşmüştür.

⁸Dönemin Başbakanı Ecevit'in sendika ve sivil toplum kuruluşlarının yöneticilerini provokatör olarak nitelendirmesi (TBMM toplantı tutanakları 21. Dönem, 9. Cilt, 48. Birleşim, sayfa 526) ve sendikaların yapacaklarını duyurdukları ülke çapındaki toplantı ve mitingleri provokasyon olarak değerlendirmesi, "ben bu provokasyona gelmem, işçi ile devleti karşı karşıya getirmem" (www.porttakal.com,12 Temmuz 1999) şeklindeki sözleriyle sosyal diyalogdan gittikçe uzaklaşılığında önemli bir kanıttır.

⁹Örneğin, Mütevellioğlu (2013:187) "Türkiye'de sendikalar işçilerin haklarını koruyup geliştirebiliyor mu" sorusuna olumlu yanıt verenlerin oranının, 2004 yılında %10,8 iken 2007 yılında %7,6 ya düştüğünü bulmuştur. Uçkan ve Kağmıçoğlu (2009:48) da, sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruyup geliştirdiğini düşünen işçilerin oranının %20,5 olduğunu ve bu oranın daha önce sendika üyesi olup da daha sonra ayrılan işçiler için %3,7'ye gerilediğini tespit etmişlerdir.

Kanunun ilk görüşmeleri, 18 Nisan 2006 da yapılmış daha sonra Cumhurbaşkanının veto ettiği maddeler, anayasa mahkemesini iptal kararları ve erteleme kararları ile yasa ancak 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Öncelikle reform, 2002 yılında tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) ilk gününden itibaren gündeminde olmuştur. AKP'nin ilk defa iktidara geldiği 2002 seçimleri için hazırladığı seçim bildirgesinde “sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin tek bir bakanlıkta toplanacağı ve bu kurumlarda norm ve standart birliği sağlanacağı vurgulanmıştır. Temel istatistikî verilerin oluşturulması, aktüeryal dengenin sağlanması ve varlıkların en verimli şekilde değerlendirilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı da ifade edilmiştir (AKP, 2002:72).

Aynı bildirmede, partinin, sosyal politika uygulamalarının en önemli ve en etkili aracının sosyal güvenlik sistemi olduğu gerçeğinden hareket edeceğinin açıkça ilanı da kanımızca dikkat çekicidir. Üstelik sosyal diyaloga da özellikle vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte bütün reform sürecinde sosyal diyalog, göstermelik olmanın ötesine geçememiştir.

Seçimlerin ardından tek başına iktidara gelen Başbakan Abdullah Gül başkanlığındaki 58. hükümetin programında özellikle sağlık hizmetlerinin getirdiği külfetlerden ve sosyal güvenlik kuruluşlarının asıl yapması gerekenleri yapmasını engelleyen bir yapıya dönüştüğünden ve bundan kurtulmak için bir dizi tedbirin alınmasının kaçınılmaz olduğundan bahsedilmiştir (TBMM,2002). Nitelikli bir sağlık hizmeti için bir dizi tedbir alınması kararlaştırılmış ve genel sağlık sigortası da bunlardan birisi olarak belirtilmiştir.

Aynı programda sosyal sigorta sisteminin kendi imkânları ile yürütülen bir sistem olabilmesi için bazı tedbirlere de yer verilmiştir. Hükümet programında üzerinde durulan konuların başında norm ve standart birliği ile sağlık harcamalarının büyüklüğü ve bu büyüklüğe bağlı olarak ortaya çıkan finans yükü gelmektedir. 58. hükümetin ardından Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan 59. Hükümet'in programında sosyal güvenliğe daha az değinilmiş ve sağlık hizmetinin değiştirileceğinden, sağlık hizmetlerinin sunumunda gerekirse özel sektör ile işbirliği yapılabileceğinden bahsedilmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren özelleştirmenin ve sosyal güvenlik reformunun tartışılması da buna bağlıdır. Üstelik bu dönem, devlete karşı önyarguların arttığı, merkezîyetçilik ve katı hiyerarşi ile hantal bürokrasinin kamu yönetiminin temel problemleri olarak dillendirildiği, kapitalist sistemin krizleri de refah devletine ilişkin şüpheleri artırdığı ölçüde piyasa ilke ve yöntemleriyle sorunların çözülebileceği düşüncesinin belirgin hale geldiği bir dönemdir (Erençin ve Yolcu, 2008:119)¹⁰.

Dikkat edilecek olursa mesele sadece sosyal güvenlik sisteminin ülke ekonomisine yük olması ile ya da norm ve standart birliğinin sağlanması ile ilgili değildir. Esas hususi uluslararası sermayenin ve onun çıkarlarını savunan uluslararası örgütlerin dâhil olduğu bir sürecin nasıl işletileceği yani neo-liberal dönüşümdür. Yentürk (2008:2), finansal sermaye lehine gelişim gösteren küreselleşmenin temel olumsuz etkilerinden birisinin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan toplumsal dayanışma ve bölüşümü adilleştirmeye yönelik kolektif kurumları zayıflatması olarak betimlemektedir. IMF ve Dünya Bankasının 1970'li yıllardan beri neo-liberal ekonomi politikalarının az gelişmiş ülkelere yaygınlaştırma politikaları, faktör piyasalarında fiyat müdahalelerinin kaldırılması, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, eğitim ve sağlık gibi başat sosyal hizmet alanlarında özelleşme eğilimlerinin yaygınlaşması gibi amaçlar doğrultusunda bir dönüşüme önyak olmuştur (Şenses, 2004:3).

Bilindiği gibi küreselleşme, teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan yansız bir gelişme, korumacı politikaların kaldırılması ve finansal piyasaların serbestleştirilmesi, ya da kapitalizmin yayılması ve derinleşmesi olarak üç biçimde ifade edilmektedir (Bulut, 2003:182). Bu bağlamda hem bu çalışma kapsamında seçilmiş AB ülkelerinde hem de Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi, korumacı politikaları terk ederek kapitalizmin derinleşmesi odaklı bir küreselleşmeye maruz kalmışlardır. Kapitalist birikim için yeni olanakların aranması ve sermaye üzerinde yük olmaya başlayan sosyal güvenlik sisteminin dönüştürülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. O nedenle de başta ABD olmak üzere, ana hissedarlarının çıkarlarını giderek daha belirgin olarak temsil etmeye başlayan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirme gibi alanlarda az gelişmiş ülkeler üzerinde daha belirgin şekilde etkili olmuşlardır (Şenses, 2004:3).

Türk sosyal güvenlik reformu öncülleri ve uluslararası kuruluşların müdahalesinin etkisi birlikte değerlendirildiğinde, 2006 tarihli ve 5489 sayılı yasanın kritik önemi çarpıcılık kazanmaktadır. Dönemin

¹⁰ Reform ile daha liberal ve özel sektörün katkısına daha açık bir sisteme IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve Standard and Poor gibi özel kredi derecelendirme kuruluşların katkıları için 19 Mayıs 2007 tarihli Hürriyet gazetesi; 30 Ocak 2006 tarihli Hürriyet gazetesi; 14 Aralık 2005 tarihli Hürriyet gazetesi.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından yasanın bazı maddelerinin yasanın sosyal devleti aşındırdığı gerekçesiyle meclise iadesi ülkedeki mevcut durumun özgün özelliklerine dayalı olmuştur¹¹.

Yasanın iade edilen maddelere rağmen hükümetin öngördüğü hali ile meclisten geçmesi temel amacın liberal dönüşümün unsuru olduğunun bir göstergesidir. Dönemin ana muhalefet partisi CHP milletvekili İzzet Çetin'in sözleriyle kayda geçtiği gibi yasanın yapım sürecinde sosyal tarafların görüşleri alınmamıştır. Üstelik bu yasalaştırma süreci siyasi partilerinin kendi kimliklerinin ifadesinde kullandıkları ideolojilerinden de bağımsız ve iktisadi dönüşümün zorunlu bir parçası olmuştur. Süreçte IMF'nin etkisi, işçi kesimi içinde tepkilere yol açmıştır. DİSK, Sosyal Güvenlik Kurumu olağanüstü Genel Kurulu'na, IMF ve Dünya Bankası'nın ülkemize dayattığı ve çalışanların haklarını gasp eden sosyal güvenlik reformu kapsamında oluşturulduğunu için katılmama kararı almıştır (Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 2006). Görünürde var olan sosyal diyalog mekanizmalarından vazgeçen DİSK, grev gibi çatışma araçlarını da işlevselleştiremediği için sosyal diyalog yine akamete uğramıştır.

Reform sürecinde ilgi çeken bir diğer nokta ise işveren temsilcilerinin reforma olan destekleridir¹². İşveren kesiminin istekleri esasen neo-liberal dönüşüm ile örtüşmektedir. Belirtmek gerekir ki reform sürecinde hükümet de işveren kesiminden yasa için destek talep etmiştir. Lakin bu destek talebi bir müzakere süreci dâhilinde değil, işverenlerin işçi kesimine karşı hükümetin yanında olması isteği biçimindedir. Dönemin maliye bakanı Kemal Unakıtan, sanayicilere hitaben yaptığı konuşmasında "...sendikalar orda yürüyor sizden ses yok. Ses çıkması lazım, ses..." (Hürriyet Gazetesi, 26 Mart 2008) diyerek bu tespiti destekleyen bir tutum sergilemiştir. Hükümetin TÜRK-İŞ'i kendisine yakın görmesi ve reform sürecinde TÜRK-İŞ'in de hükümetin yanında olduğunu belirtmesi de önemli bir husustur. 2007 yapılan genel seçimler öncesinde TÜRK-İŞ'i ziyaret eden AKP milletvekili adaylarından Cemil Çiçek'in sözleri de bunun bir göstergesidir:

"58. Ve 59. Hükümet döneminde TÜRK-İŞ ile çok yapıcı bir diyalog içinde olduk. TÜRK-İŞ birçok konuda bize destek verdi" (Hürriyet Gazetesi, 19 Temmuz 2007).

Hükümetlerin bu şekilde bir işçi sendikası ile işbirliği içine girmesi, kolektif hareketi parçalamaya yönelik paternalist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

6. SONUÇ

Sosyal güvenlik sistemleri gelişmiş Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de iktisadi bir dizi değişime paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bunların başında ekonominin uluslararasılaşmasına bağlı olarak artan rekabet gösterilebilir. Yerli firmaların rekabet gücünü azaltan bir faktör olarak ortaya çıkan sosyal güvenliğe ilişkin düzenlemeler bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bunun yanında yıllarca uygulanan erken emeklilik gibi popülist politikalar da sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını sürdürülemez duruma getirmiş ve hükümet bütçeleri üzerindeki olumsuz etkilerini arttırmıştır. Özellikle IMF ile yapılan müzakerelerde bütçe üzerinde sosyal güvenliğin oluşturduğu yük sıklıkla gündeme gelmiştir.

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde sosyal güvenlik reformu çoğunlukla sosyal diyalog eksenli politikalarla hayata geçirilmiş, yer yer işçi kesiminin katı muhalefeti reformların akamete uğramasına yol açmıştır. Oysa Türkiye'de gerek güçlü bir işçi sınıfı mücadelesi olmamasından gerekse işçi sınıfının kendi arasında koordineli hareket etmemesinden ötürü sosyal diyalog reform sürecinde kullanılmamıştır.

KAYNAKÇA

Acar*, İ. A., & Kitapçı, İ. (2008). Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu:Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim. Maliye Dergisi, 77-98.

Acartürk, E. V. (2006). 'Türkiye'de Sosyal Güvenlik Adaleti: Finansal Bir Analiz',. Süleyman Demirel Üniversitesi 22. Maliye Sempozyumu. Isparta,: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Akalm, G., & Kesikoğlu, F. (2007). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Ve Büyüme İlişkisi. Zkü Sosyal Bilimler Dergisi, 71-87

Akçoraoğlu, A. &. (2004). Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme. Enflasyon Ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi . Sbf Dergisi.

AKP, 2002, Genel Seçim bildirgesi www.akp.org.tr

¹¹ Detaylı bilgi için bakınız TBMM Tutanakları, 101. Birleşim, 11 Mayıs 2006:620-630

¹²Örneğin TİSK, sosyal güvenlik reformunun hayat geçirilmesini, yarım kalan özelleştirmelerin tamamlanmasını ve AB ile ilişkilerin iyileştirilmesini istediği "altı aylık icraat" önerilerinde bulunmuştur (Hürriyet Gazetesi, 1 Ağustos 2007).

- Arıcı, K. (2016). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Sosyal Güvenlik Hakkı. [www.Sosyalhaklar.Net: Http://Www.Sosyalhaklar.Net/2015/Bildiriler/Arici.Pdf](http://www.Sosyalhaklar.Net:Http://Www.Sosyalhaklar.Net/2015/Bildiriler/Arici.Pdf) Adresinden Alındı
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?. . Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 173-197
- Buğra, A. (2013). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Erençin, A., & Yolcu, V. (2008). Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü Ve Yerinden Yönetimi. Boş Safya, 118.
- Eştürk, Ö. (2006). Türkiye’de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.İçinde
- Gallin, D. (2001). Propositions On Trade Unions And İnformal Employment İn Times Of Globalisation. Antipode, 531-549.
- Van Ginneken, W. (2003). Extending social security: Policies for developing countries. Int'l Lab. Rev., 142, 277.
- Gökbayrak, Ş. (2010). Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü. Çalışma Ve Toplum, 141-162.
- Gumus, E. (2010). Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi: mevcut durum, sorunlar ve öneriler. Seta Analiz.
- Husmanns, R. (2004). Measuring The İnformal Economy: From Employment İn The İnformal Sector To İnformal Employment. Geneva: Nternational Labour Office.
- Kapar, R. (2004). Taslak Metne İlişkin Eleştiriler: “Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Önerisi”. Petrol-İş Sendikal Notlar (S. 1-30). İçinde Petrol-İş.
- Koç, Yıldırım, Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003
- Mütevellioğlu, N. (2013). İşsizlik Korkusu, Sendikaların İşlevselliği Ve Sendikal Örgütlenme Hakkı. V. Sosyal Haklar Sempozyumu
- Özkan, F. &. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Seçim Dönemlerinin Politik Konjonktürel Dalgalanmaları Teorisi Çerçevesinde Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 223-238.
- Öztürk, M. (2013). Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi. . Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı Engel Mi. Erc Working Paper İn Economic 04/09.
- Uçkan, B., & Kağncıoğlu, D. (2009). İşçilerin Sendikalara İlişkin Algı Ve Tutumları:Eskişehir Örneği. Çalışma Ve Toplum, 35-56
- Williams, C Burns, D., & Windebank, J. (Eds.). (2004). Community self-help. Springer.
- Yüceol, H. M. (2014). Sosyal Politikanın İstihdam Boyutunda İşsizlik Sigortası Uygulamasının Önemi. Toplum Ve Demokrasi Dergisi, , 73-90.